

çebe tebaası da Kâşgar ve Yedisu civarında bu prenslere katılarak Kazaklar adıyla yeni bir kabile federasyonu oluşturdular.

872 (1468) yılında Timurlu Şehzadesi Hüseyin Baykara, Ebû Said Mirza'ya karşı yardım istemek üzere Ebû'l-Hayr'ın ordugâhına geldi. Ebû'l-Hayr yardımcı kuvvetler göndereceği sırada ağır bir hastalığa (maraz-ı felc) yakalandı ve ordu yola çıkmadan vefat etti. Onun kış mevsiminde büyük bir ordu ile Moğollar'a karşı çıktığı bir sefer sırasında Akkışlak'ta (muhtemelen bugünkü Almatı) öldüğüne veya âsi akrabalığı tarafından öldürüldüğüne dair rivayetler de vardır. Kurduğu devlet ölümünden sonra bir süre karışıklık içinde kalmış ve Özbekler dağılmışlardır. Ancak XVI. yüzyılın başında torunu ve Şah Budak'ın oğlu Şeybânî Han (Muhammed), Özbekler'in büyük bir kısmını etrafında toplayıp Mâverâünnehir'i ele geçirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

H. H. Howorth, *History of the Mongols*, London 1876-1927, II/2, s. 686-691; Baymirza Hayit, *Türkistan: Rusya İle Çin Arasında* (trc. Abdülkadir Sadak), İstanbul 1975, s. 7-8; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s. 34-35; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla / Cengiz Han / Timur* (trc. Reşat Uzmen), İstanbul 1980, s. 443; A. Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 36-38; W. Barthold, "Ebülhayr", *IA*, IV, 84-85; a.mlf., "Abu'l-Khayr", *EI*² (İng.), I, 135; Hans R. Roemer, "Timurlular", *IA*, XII/1, s. 354-357; Y. Bregel, "Abu'l-Kayr Khan", *Elr.*, I, 331-332.

MUSTAFA BUDAK

EBÜ'L-HAYR el-İŞBİLİ

(أبو الخير الإشبيلي)

Ebû'l-Hayr eş-Şeccâr el-İşbîlî
(V./XI. yüzyıl)

Kitâbü'l-Filâha adlı eserleriyle tanınan
Endülüslü âlim.

Endülü's'ün İşbiliye (Sevilla) şehrinde doğdu. Bağ bahçe işleri ve ağaç dikim ve bakımıyla uğraşan bir kişi olduğu için kendisine "Şeccâr" lakabı verilmiştir. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. VI. (XII.) yüzyılın sonlarına doğru yaşadığı bilinen, İbnü'l-Avvâm diye meşhur İşbiliyeli botanikçi Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Avvâm el-İşbîlî'nin kendisinden alıntı yapmış olması ondan daha önceki bir tarihte yaşadığını göstermektedir. Muhtemelen V. (XI.) yüzyılda yaşayan İbn Vâfid el-Lahmî, İbn Bessâl, İbn Haccâc el-İşbîlî ve Tignerî gibi ziraatçılarla çağdaştır.

Yazma nüshaları Bibliothèque Nationale'de (nr. 4764, vr. 64-161), Tunus'ta Zeytûne Kütüphanesi'nde ve Kuzey Afrika'daki bazı önemli kütüphanelerde bulunan *Kitâbü'l-Filâha*'nın ana bölümleri şunlardır: a) Ağaç dikimiyle ilgili genel düşünceler. Uygun aylar; ayın (mehtap) ağaç dikimi üzerindeki etkisi; ağaçların dikilme ve meyve verme zamanı; ağaçların yaşı; âfetler; hava, ateş, su ve canlıların ağaca verdiği zararlar; zeytin, incir ve hurma ağaçlarının özel bakımı hakkında bilgiler. b) Asıl ağaç dikimi ve ekimi. Ağaçlar, fındık gibi bodur ağaç ve çalılar; tane, tohum; daldırma (çubuk); budama; aşılama; meyve ve sebze konserve yapımı; sebze yetiştirme; kokulu bitkiler, çiçekler; keten ve pamuk; muz ve şeker kamışı. c) Kümes hayvanları. Çiftlik hayvanları ve güvercinler; bal arıları ve vahşi hayvanlar; zararlı hayvanlar (sürüngenler, kemiriciler, böcekler). d) Meteorolojik ve astrolojik tahminlerle ilgili genel bilgi ve deneyler.

Ebû'l-Hayr eserini telif ederken şahsî tecrübelerinden, bağ, bahçe, park ve tarlalarla İşbiliye'nin Şeref denilen ormanlarında yaptığı gözlemlerden ve Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin (ö. 282/895) *Kitâbü'n-Nebât*'ının İbn Uhtû Gânim tarafından yapılan altmış bölümlük şerhi, İbn Vahşiyye'nin *el-Filâhatü'n-Naba-tiyye*'si ile İbn Vâfid, İbn Bessâl ve İbn Haccâc'ın kitaplarından ve bu eserlerde kullanılmış olan Aristo gibi klasik yazarların görüşlerinden faydalanmıştır. Eser bütünüyle teknik tarım biliminin deneylere dayalı bir ürünü olmakla birlikte genel ziraî literatür yanında işin folklorik yanını ve bâtil inançları, muska ibareleriyle tılsım tariflerini vermeyi de ihmal etmemiştir. Birçok ilmi makalede çeşitli parçaları yayımlanmış olan eser tamamı henüz basılmamıştır. 1358 (1939) yılında Fas'ta neşredilen bir *Kitâbü'l-Filâha* Ebû'l-Hayr'a izâfe edilmişse de (nşr. Kâdî Sîdî et-Tihâmî) bu eser ona ait değildir (geniş bilgi için bk. Vallicrosa, *Al-Andalus*, XIX, 129-142; *EI*² (İng.), I, 136).

Ebû'l-Hayr el-İşbîlî'nin *Muhtaşar fî 'ilmi'n-nücûm ve'l-filâha* adını taşıyan diğer bir eseri, 19 Zilkade 953 (11 Ocak 1547) tarihinde Yûsuf b. Sa'dullah b. Bektut Feyzi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Tercümenin 985 Zilkadesinde (Ocak 1578) istinsah edilen bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 2707/2, vr. 65^b-98^b). Muhammed el-Arabî, neşre hazırladığını haber verdiği *'Umdetü't-*

tabîb fî ma'rifeti'n-nebât adlı eserin de büyük ihtimalle Ebû'l-Hayr el-İşbîlî'ye ait olduğunu belirtmekte ve bunu gösteren bilgiler kaydetmektedir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Haccâc el-İşbîlî, *el-Muknî' fî'l-filâha* (nşr. Salâh Cerrâr — Câsir Ebû Safiyye), Amman 1402/1982, nâşirin mukaddimesi, s. Ş-C, D; Ullmann, *Die Natur und Geheimwissenschaften*, s. 446-447; J. M. Millás Vallicrosa, "Sobre bibliografía agronómica hispanoárabe", *Al-Andalus*, XIX, Madrid 1954, s. 129-142; a.mlf., "Aportaciones para el estudio de la obra agronómica de Ibn Haýyâyy y de Abû'l-Jayr", *a.e.*, XX (1955), s. 87-105; Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, "Ebû'l-Hayr el-İşbîlî ve Kitâbü 'Umdetü't-tabîb fî ma'rifeti'n-nebât", *el-'Aka-demiyje*, IV, Rabat 1989, s. 33-39; H. Pérès, "Abu'l-Khayr al-Ishbili", *EI*² (İng.), I, 135-136.

CEVAT İZGI

EBÜ'L-HEYCÂ

(bk. ABDULLAH b. HAMDÂN).

EBÜ'L-HEYSEM

(bk. MÂLİK b. TEYYİHÂN).

EBÜ'L-HÜDÂ es-SAYYÂDİ

(bk. SAYYÂDİ).

EBÜ'L-HÜSEYİN el-BASRÎ

(أبو الحسين البصري)

Ebû'l-Hüseyn Muhammed
b. Âlî b. Tayyib el-Basrî
(ö. 436/1044)

el-Mu'temed adlı eseriyile tanınan
Mu'tezile kelâmcısı ve fıkıh âlimi.

Basra'da doğdu. Kaynaklardaki kısırlı bilgilerden hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirdiği, tahsilini bu şehirde tamamlayıp öğretim ve ilmi faaliyetlerini genellikle burada yürüttüğü anlaşılmaktadır. Klasik kaynaklarda, Basra Mu'tezile ekolünün meşhur âlimi Kâdî Abdülcebbar'ın önde gelen talebelerinden olduğu, hadis otoritelerince fazla tanınmayan Tâhir b. Lebûe'den de bir süre hadis okuduğu kaydedilir. Öğrendiği hadislerden sadece birini rivayet ettiği bilinen Ebû'l-Hüseyn, Zehebî ve İbn Hacer el-Askalânî gibi hadis otoriteleri tarafından rivayete ehil görülmemiştir (*Mizânü'l-i'tidâl*, III, 654; *Lisânü'l-Mizân*, V, 298).

Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin biyografisini veren kaynaklarda rastlanmayan, an-

cak bazı yeni araştırmacıların, İbn Ebû Usaybia'nın aynı künye ve nisbe ile kaydettiği (*‘Uyûnü'l-enbâ*, s. 324) bir bilgi-ne ait *Şerhu's-Semâ 'i't-ṭabî'î* adlı eserin ilk ve son sayfalarında bulunan bazı kayıtlara dayanarak verdikleri bilgiye göre Ebû'l-Hüseyn, İslâm dünyasında daha çok Aristo'dan yaptığı tercüme ve şerhlerle tanınan Yahyâ b. Adî'nin öğrencisi olmuş, ünlü hristiyan filozofu İbnü's-Semh'ten de felsefe, matematik, astronomi ve kimya okumuştur (Stern, XVI, 33, 37-39; *El² Suppl.* [İng.], s. 25). Özellikle kelâm ve usûl-i fıkıh sahasında temayüz ettiği kaydedilen Ebû'l-Hüseyn'in Basra Mu'tezilesi'nin önemli bir temsilcisi olduğu halde ilmî faaliyetlerini daha çok Bağdat'ta yürüttüğü, bu arada birçok talebe yetiştirip asırlar boyu faydalanılabilecek nitelikte eserler verdiği bilinmektedir. Her ne kadar onu "kādî" olarak niteleyenler varsa da herhangi bir resmî görev alıp almadığı konusunda kaynaklarda açık bilgi bulunmamaktadır. Ebû'l-Hüseyn el-Basrî 5 Rebîulâhîr 436'da (30 Ekim 1044) Bağdat'ta vefat etti. Cenaze namazı dönemin Hanefî kadısı Hüseyin b. Ali es-Saymerî tarafından kıldırılarak bu şehirdeki Şünûziye Mezarlığı'na defnedildi.

Kâtib Çelebi, Ebû'l-Hüseyn'in fûrûda Şâfiî mezhebini benimsediğini kaydederse de (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1732) Hanefî tabakat kitapları genellikle onu kendi ekollerine mensup bir âlim olarak tanıtmaktadır (meselâ bk. Kureşî, III, 261). Ancak telif ettiği eserler göz önünde bulundurulduğunda Ebû'l-Hüseyn'in belli bir mezhebin mensubu olarak kabul etmek yerine müstakil bir müctehid saymanın daha isabetli olduğu görünür. Usûl-i fıkıh sahasında mütakellimîn metoduna göre yazılmış en önemli eserlerden biri kabul edilen *el-Mu'temed*'i telif etmiş olması onun bu alanda ulaştığı ilmî seviyeyi göstermektedir. Kaynaklarda, Mahmûd b. Muhammed el-Melâhimî ve Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Velîd el-Kerhî gibi bazı talebeleri tarafından sonraki nesillere aktarıldığı bildirilen kelâma dair görüşlerinin daha çok İmâmîyye ve Zeydiyye üzerinde etkili olduğu kaydedilmektedir. İbnü'l-Murtazâ, Ebû'l-Hüseyn'in bazı Ehl-i sünnet kelâmcılarını da etkilediğini belirtir ve bu hususta Fahreddin er-Râzî'yi örnek göstererek bu ünlü âlimin kelâmî görüşlerindeki ince-likleri Ebû'l-Hüseyn'in kelâmıla ilgili eserlerinden istifade etmiş olmasına bağlar (*Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 119; krş. *El²*

Suppl. [İng.], s. 25). Biyografik kaynaklarda ise bu etkinin daha ziyade usûl-i fıkıh sahasına münhasır kaldığı belirtilir. Çağdaş araştırmacılar, kelâmıla ilgili hiçbir eseri günümüze intikal etmemiş olan Ebû'l-Hüseyn'in bu alanda ke- görüşlerini genellikle talebesi Mahmûd el-Melâhimî'nin *el-Fâ'ik fî usûl-i'd-dîn*, Fahreddin er-Râzî'nin *Nihâ-yetü'l-'uḳûl fî dirâyeti'l-usûl* ve VIII. (XIV.) yüzyıl Zeydî müelliflerinden Kâsım el-Mahallî'nin *Ta'lik 'alâ Şerhi'l-İmâm el-meşhûr bi-Mânkdîm* adlı eserlerinden özetleyerek aktarmaktadırlar (bk. *Elr.*, I, 322-324).

Ebû'l-Hüseyn Mu'tezile'ye ait tabakat kitaplarında, hocası Kādî Abdülcebâr'ın da mensup olduğu ve büyük ölçüde Ebû Ali el-Cübbâî ile Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin görüşlerinin etkisinde kalan Basra Mu'tezilesi kelâmcıları arasında sayılır. Bununla birlikte onun zaman zaman bu ekolün ve hocalarının görüşlerine aykırı fikirler ileri sürdüğü ve felsefeye fazla dalmış olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Şehristânî de onu bir kelâmcı değil bir filozof olarak kabul etmektedir (*el-Milel*, I, 85). Ebû'l-Hüseyn'in, Kādî Abdülcebâr kanalıyla fikirlerine muttali olduğu Ebû Hâşim el-Cübbâî'ye ait ahval teorisiyle ma'dûmun şey'iyyeti, cevher ve kerâmet gibi pek çok meselede mütakaddimîn ulemâsının görüşlerine katılmadığı (*Elr.*, I, 322-323), bu yüzden de özellikle Behâşime tarafından tenkide tâbi tutulduğu bilinmektedir (İbnü'l-Murtazâ, s. 119). Allah'ın sıfatları konusunda ise kelâmcılarca kullanılan hal (ahval) ve mâna (meânî) terimlerini kabul etmeyen Ebû'l-Hüseyn sıfat yerine hüküm (ahkâm) tabirini tercih etmektedir (*Elr.*, I, 323). Ona göre Allah'ın işitmesi ve görmesi bilmesiyle eş anlamlıdır (*El² Suppl.* [İng.], s. 25). Ebû'l-Hüseyn, insan fiilleri konusunda da bir maddî iki kâdirin tesirini kabul etmek suretiyle ekolünün görüşlerinden ayrılmaktadır (*Elr.*, I, 324).

Eserleri. Usûl-i fıkıh ve kelâm sahasında birçok eser telif eden Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin günümüze ulaşan eserleri şunlardır: 1. *el-Mu'temed* fî usûl-i'fıkḥ. Mütakellimîn metoduna göre yazılmış usûl-i fıkıh kitaplarının ilk ve en önemli örneklerinden biridir. İlk defa Ahmed Bekîr ve Hasan Hanefî'nin katkılarıyla Muhammed Hamîdullah tarafından iki cilt halinde yayımlanan (Dimaşk 1385/1965) eserin ilmî neşir esaslarına fazla riayet edilmeden Halîl Meys tara-

findan yapılmış ikinci bir neşri daha bulunmaktadır (Beyrut 1983). *el-Mu'temed*'in icmâ bölümü Marie Bernand tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir (bk. bibl.). 2. *Ziyâddâtü'l-Mu'temed*. Müellifin *el-Mu'temed*'e zeyil olarak kaleme aldığı, emir, nehiy ve neshe dair bazı meseleleri ihtiva eden bu risâle, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshası (Lâleli, nr. 788) esas alınarak M. Hamîdullah tarafından *el-Mu'temed*'in içinde neşredilmiştir (II, 991-1028). 3. *Kitâbü'l-Kıyâsî's-şer'î*. Edille-i erba'adan kıyası inceleyen bir risâle olup *el-Mu'temed*'den önce yazıldığı, bu eserin çeşitli yerlerinde risâleye yapılan atıflardan anlaşılmaktadır. M. Hamîdullah, bu eseri de aynı kütüphanede bulunan nüshasına dayanarak *el-Mu'temed*'in içinde yayımlamıştır (II, 1029-1050). 4. *Şerhu'l-'Umed*. Müellifin, hocası Kādî Abdülcebâr'ın usûl-i fıkıha dair günümüze ulaşmayan *el-'Umed* adlı eserine yazdığı şerhtir. Eserin Vatikan Kütüphanesi'nde (nr. 1100) bulunan başı ve sonu eksik nüshası icmâ, kıyas ve icthad bölümlerini kapsamakta olup Abdülhamîd b. Ali Ebû Zünejd tarafından neşredilmiştir (I-II, Medine 1410). 5. *Şerhu's-Semâ 'i't-ṭabî'î*. Bu eserin, Aristo'nun *Physica*'sının (*Fizika*) İshak b. Huneyn'e ait *es-Semâ u't-ṭabî'î* adıyla bilinen Arapça tercümesi üzerinde Yahyâ b. Adî ve İbnü's-Semh tarafından gerçekleştirilen şerhlere, Ebû'l-Hüseyn'in eklediği bazı notlardan teşekkül etmiş yeni bir *Fizika*

Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin *Şerhu's-Semâ 'i't-ṭabî'î* adlı *Fizika* şerhinin ilk sayfası (Leiden Üniversitesi Ktp., nr. 583)

şerhi olduğu kabul edilmektedir. Klasik kaynaklarca Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'ye nisbet edilmeyen, ancak Brockelmann (GAL, I, 600) ve Fuat Sezgin (bk. GAS, I, 627) gibi müelliflerin haber verdiği bu şerhin bir nüshasının Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. 583) bulunduğu tesbit edilmiştir. Konuyla ilgili bir makalesinde bu nüshayı tanıtan S. M. Stern, İbnü's-Semh ile Ebü'l-Hüseyn arasında hoca-talebe münasebeti bulunduğunu da düşünmekte, bu görüşünü adı geçen nüshanın ilk ve son sayfasında yer alan bazı notlarla delillendirmeye çalışmaktadır (JRAS, XVI, 37-38). D. Gimaret ise bu tesbiti şüphe ile karşılar (Elr., I, 324). 6. *Kitâbü'l-İmâme*. Kâtib Çelebi'nin kaydettiği bu eserin (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1398), Ebü'l-Hüseyn'in günümüze ulaşmayan *Şerhu'l-uşûlî'l-hamse* adlı kitabından bir bölüm olabileceği ve bir nüshasının Viyana Millî Kütüphanesi'nde (Glaser, nr. 114) bulunduğu kaydedilmektedir (*El² Suppl.* [İng.], s. 25). Müellifin, çağdaşı Şerîf el-Murtazâ'nın aynı konuyla ilgili *Kitâbü's-Şâfi fi'l-imâme* adlı eserine yazdığı belirtilen *Nakzû's-Şâfi fi'l-imâme* (İbnü'l-Murtazâ, s. 119) adlı reddiyenin de bu eser olması muhtemeldir.

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserleri de şunlardır: 1. *Taşaffuhu'l-edille fi' usûlî'd-dîn* (*Fa'şhu'l-edille*). Kaynaklardaki bilgilerden, ilk dönem Mu'tezile eserlerinin tenkidî bir değerlendirmesine ihtiva eden hacimli bir çalışma olduğu anlaşılan (Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XVII, 588; *Keşfü'z-zunûn*, I, 413; II, 1272) bu eserden, müellifin talebesi Mahmûd b. Muhammed el-Melâhimî'nin bazı iktibaslarda bulunduğu kaydedilmektedir (*Elr.*, I, 322; *El² Suppl.* [İng.], s. 25). 2. *Kitâbü'ğureri'l-edille* (*Müşkilâtü'l-ğurer*). Kelâma dair olan bu esere (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1200) İbn Ebü'l-Hadîd'in bir şerh yazdığı belirtilmektedir (*El² Suppl.* [İng.], s. 25; krş. *El²* [İng.], III, 685).

Ebü'l-Hüseyn'in bunlardan başka, ünlü dilci Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-Âyn* adlı eserine *Fâ'itü'l-âyn 'alâ Kitâbi'l-Âyn* adıyla bir şerh (*Hedyyetü'l-ârifn*, II, 69), Şerîf el-Murtazâ'nın *gaybet** konusuyla ilgili *Kitâbü'l-Muknî* adlı eserine bir reddiye (*El² Suppl.* [İng.], s. 25; İbnü'l-Murtazâ bu eseri *Nakzû'l-Mu'kan-na' fi'l-ğaybe* şeklinde kaydeder, bk. *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 119) yazdığı, ayrıca *el-İntişâr fi'r-red 'alâ İbnî'r-Râvendî* (Kehhâle, XI, 20) ve *Şerhu'l-Uşûlî'l-hamse* (İbn Hallikân, IV, 271; Safedî, IV,

125) adlı eserlerinin bulunduğu kaydedilmektedir.

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî ve *el-Mu'temed*'in icmâ bölümü, Marie Bernard'ın hazırladığı *L'Accord unanime de la communauté comme fondement des status légaux de l'Islam d'après Abū'l-Husayn al-Basrî* (Paris 1970) adlı doktora tezine konu teşkil etmiştir (bk. Sourdel, XL, 210-211).

BİBLİYOGRAFYA:

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *Kitâbü'l-Mu'temed fi' usûlî'l-fıkh* (nşr. Muhammed Hamîdullah v.dğr.), Dimaşk 1384-85/1964-65, nâşirlerin girişi, II, 7-24; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 100; Hâkim el-Cüsemî, *Şerhu'l-ûyûn* (*Fazlû'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile* içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 387; Şehristânî, *el-Milel* (Vekîl), I, 85; İbnü'l-Kıftî, *İhbarü'l-ulema* (Lippert), s. 293-294; İbn Ebü Usaybia, *Uyânü'l-enbâ*, s. 324; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 271; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XVII, 587-588; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 654-655; a.mlf., *el-İber*, II, 273; Safedî, *el-Va'f*, IV, 125; İbn Kesrî, *el-Bidâye*, XII, 53-54; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, III, 261; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 118-119; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 298; *Keşfü'z-zunûn*, I, 413; II, 1200, 1272, 1398, 1732; İbnü'l-İmâd, *Sezerât*, III, 259; *Hedyyetü'l-ârifn*, II, 69; Brockelmann, *GAL*, I, 600; *Suppl.*, I, 829; Sezgin, *GAS*, I, 627; Ziriklî, *el-A'lam*, VII, 161; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifn*, XI, 20; Marie Bernard, *L'Accord unanime de la communauté comme fondement des statuts légaux de l'Islam d'après Abū'l-Husayn al-Basrî*, Paris 1970; Abdülvehhâb Halîf, *İslâm Hukuk Felsefesi: İlmü usûlî'l-fıkh* (trc. Hüseyin Atay), Ankara 1973, mütercimnin girişi, s. 83-87; Abdullah Mustafa el-Merâgî, *el-Fethu'l-mübîn fi tabakâtü'l-uşûliyyîn*, Beyrut 1394, I, 237; Abdülvehhâb İbrâhim Ebü Süleymân, *el-Fikrû'l-uşûlî*, Cidde 1404/1984, s. 224-225; S. M. Stern, "İbn al-Samh", *JRAS*, XVI (1956), s. 31-44; Tayyib Okîç, "Dimaşk'taki Fransız Enstitüsünün Son İslâmî Neşriyatı", *AÖİFD*, XIV (1966), s. 283-288; D. Sourdel, "Bulletin Critique", *REI*, XL (1972), s. 210-211; L. Vecchia Vaglieri, "İbn Abî'l-Hadîd", *El²* (İng.), III, 685; D. Gimaret, "Abu'l-Husayn al-Basrî", *Elr.*, I, 322-324; W. Madelung, "Abu'l-Husayn al-Basrî", *El² Suppl.* (İng.), s. 25-26.

AHMET AKGÜNDÜZ

EBÜ'L-HÜSEYİN en-NÜRÎ

(أبو الحسين النوري)

Ebü'l-Hüseyn Ahmed
b. Muhammed el-Bağdâdî en-Nürî
(ö. 295/908)

Nûriyye adıyla bilinen
tasavvufî bir akımın öncüsü.

Bağdat'ta doğdu. Babası Horasan'ın Bağ veya Bağşûr şehrinden olduğu için İbn Bagavî olarak da tanınır. Bağdat tasavvuf ekolünün en büyük temsilcilerin-

dendir. Künyesi bazı kaynaklarda (Hücvîrî [Jukovski], s. 164) Ebü'l-Hasan olarak zikredilir. Nürî nisbesini almasını Nûr adlı bir köyde doğduğu şeklinde açıklayanlar olduğu gibi nur yüzlü olmasına bağlayanlar da vardır. Bazı süfîler ise nur üzerinde bir nazariye kurduğu için bu nisbeyi aldığını söylerler. Nitekim onun, "Ben nuru müşahade ettiğim zaman sürekli ona bakar, bir müddet sonra ben de nur olurum" (Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, s. 312) sözü, bu ikinci görüşün daha doğru olabileceği izlenimini uyandırmaktadır.

Ebü'l-Hüseyn ilk dinî bilgileri aldık-tan ve medrese ilimlerini tahsil ettikten sonra tasavvufa ilgi duymaya başladı; Bağdat'ta meşhur mutasavvîf Serî es-Sakâtî'nin sohbetlerine devam etti. Tasavvuf terbiyesini Cüneyd-i Bağdâdî ile birlikte Serî'nin yanında tamamladı. Ahmed b. Hadraveyh'in sohbetine katıldı. Muhammed b. Ali el-Kassâb ve Ahmed b. Ebü'l-Havârî gibi süfîlerden istifade eden, daha sonra İbn Cellâ, Ebü Bekir el-Kettânî, Ebü Saîd b. Arabî, Ca'fer el-Huldî, Ebü Ali er-Rûzbârî, Ebü Bekir el-Vâsîrî gibi birçok mutasavvîfın yetişmesinde etkili olan Ebü'l-Hüseyn'in Mısır'a gidip Zünnûn el-Mısırî ile görüştüğü de rivayet edilmektedir.

Nürî bir taraftan tasavvufun inceliklerini kavramak için Serî'nin sohbetlerine devam ederken diğer taraftan geçimini temin etmeye çalışıyordu. Ferîdûddin Attâr'ın anlattığına göre Nürî sabah evden çıktığında yanına aldığı ekmeği sokakta karşılaştığı bir fakire verir, camiye girip birkaç saat ibadet ettikten sonra öğle üzeri dükkânına gidip çalışırdı. Bu şekilde aslında gizlice oruç tuttuğu halde ailesi onun dükkânda, çarşı halkı ise evde yemek yediğini zannederdi (*Tezkiretü'l-evliyâ*, II, 46).

"Vecd ruhta meydana gelen bir kıvılcımdır, dille anlatılmaz" diyen Nürî, hayatının son günlerinde sokakta birinin okuduğu, "Seni seve seve öyle bir noktaya ulaştım ki akıllılar bu menzile vardıklarında hayrete düşmüşlerdir" anlamındaki beyti duyunca vecde geldi. Kamışları yeni kesilmiş olan bahçede dönüp dururken ayaklarının altı yarıldı ve bir müddet sonra vefat etti. Son anlarında, "Allah'ı an" diyen dostlarına, "Zaten O'na dönmüyor muyuz?" diye karşılık verdiği; yakın dostu olan Cüneyd'in, "Onun ölümünden sonra artık sıdktan bahseden kalmadı, çünkü çağın sıddığı o idi" dediği nakledilir.